

Скрекля Л. І.

*к.ю.н., Львівський торговельно-економічний університет,
доцент кафедри теорії держави і права*

ПРОБЛЕМИ КВАЛІФІКАЦІЇ ЗЛОЧИНІВ, ОЗНАКОЮ СКЛАДІВ ЯКИХ Є ЖОРСТОКІСТЬ

Ключові слова: кваліфікація злочинів, жорстокість, особлива жорстокість, катування, мучення, кримінальне законодавство.

Key words: qualification of crimes, cruelty, critical (special) cruelty, torture, excruciation, criminal legislation.

Постановка проблеми. Існуючий стан законодавства, практики, а також теорії кримінального права, в частині відповідальності за злочини, ознакою складів яких є жорстокість, веде до численних негараздів. Це пов'язано з тим, що теорія кримінального права та правозастосовна практика не виробили конкретних правил застосування положень Особливої частини КК України щодо злочинів, ознакою складів яких є жорстокість. Тому, безумовно, з'ясування дискусійних питань кваліфікації злочинів, ознакою складів яких є жорстокість, допоможе виявити переваги і недоліки окремих законодавчих конструкцій. Необхідність такого дослідження обумовлена тим, що від його вирішення залежатиме однозначність та обґрунтованість правозастосовної практики в частині кваліфікації злочинів, ознакою складів яких є жорстокість.

Аналіз досліджень даної проблеми. На сьогодні немає безсумнівних здобутків у вирішенні питань кваліфікації злочинів, ознакою складів яких є жорстокість. Разом із тим, одні науковці аналізували питання застосування норм за катування, що спричинило смерть потерпілого [1, с. 73-79], інші — за жорстоке поводження з тваринами [2, с. 144-146]. Також цю проблему частково розглядали у дисертаційних роботах такі вчені як М. П. Короленко [3], П. Ю. Констянтинов [4].

Проте у кримінально-правовій літературі не описувалися випадки кваліфікації дії винного, якщо він вчинив вбивство в

присутності близьких потерпілому осіб, а також не знаходило однозначного вирішення питання кримінально-правової оцінки глумлення над трупом чи заподіяння великої кількості тілесних ушкоджень під час позбавлення життя потерпілого.

Таким чином, **метою статті є** аналіз проблеми кваліфікації злочинів, ознакою складів яких є жорстокість.

Виклад основного матеріалу. Певні рекомендації щодо кваліфікації злочинів, ознакою складів яких є жорстокість, містяться у Постанові Пленуму Верховного Суду України від 7 лютого 2003 р. № 2 «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи» [5]. Зокрема, ряд викладених вказівок видаються спірними, що засвідчує необхідність проведення їх аналізу. Серед них можна назвати такі:

1) як необхідно кваліфікувати дії винного, якщо під час позбавлення життя потерпілому було заподіяно велику кількість тілесних ушкоджень;

2) яку кримінально-правову оцінку отримає глумлення над трупом;

3) чи охоплюватимуться дії винного п.4 ч.2 ст.115 КК України, якщо він вчинив вбивство в присутності близьких потерпілому осіб.

Так, Верховний Суд України вважає, що вбивство слід вважати вчиненим з особливою жорстокістю, якщо під час нього потерпілому було заподіяно велику кількість тілесних ушкоджень. У Постанові не вказано, що в цьому випадку велике значення має врахування знярядь вчинення злочину, тривалості і характеру побиття потерпілого тощо. З цього приводу слушними видаються міркування Н. Ф. Кузнецової, яка стверджує, що для вчинення вбивства з особливою жорстокістю, необхідно з'ясувати два моменти: об'єктивно мученицький для жертви процес позбавлення життя і бажання суб'єктом саме такого способу вбивства [6, с. 44-45].

Окрім того, Верховний Суд України не зазначає, якого виду можуть бути заподіяні тілесні ушкодження, а також те, яка кількість таких ушкоджень вважатиметься великою. За таких умов, виходить, що під час вчинення такого злочину може мати місце заподіяння будь-яких ушкоджень — від тяжких тілесних ушкоджень до легких, які не спричинили короточасного

розладу здоров'я або незначної втрати працездатності. Такі положення видаються суперечливими. Адже, навряд чи спричинення тільки легких тілесних ушкоджень, які не спричинили короточасного розладу здоров'я під час вбивства може призвести до смерті потерпілого. Тому правильно тлумачити вбивство з особливою жорстокістю як таке, що охоплює заподіяння тілесних ушкоджень, які є небезпечними для життя чи здоров'я в момент заподіяння. Проте, безперечно, такий вид вбивства не обмежується лише заподіянням тілесних ушкоджень, адже можна вбити людину з особливою жорстокістю, не наносячи тілесних ушкоджень (наприклад, не годувати грудну дитину протягом тривалого часу, внаслідок чого настає її смерть).

Разом із тим, вчинення цього злочину саме таким способом не завжди означатиме, що має місце особлива жорстокість. Наприклад, потерпілий може померти відразу після першого удару або не відчувати болю. Звичайно, у цьому випадку необхідно також враховувати суб'єктивну сторону винного — його бажання заподіяти потерпілому страждання. Так, С. В. Бородіним було показано, що у слідчій та судовій практиці зустрічалися випадки, коли винна особа, наносячи тільки одне поранення, перешкоджала наданню допомоги, в результаті чого смерть потерпілого настала від втрати крові [7, с. 130]. Окрім того, множинність нанесення поранень може свідчити не про особливу жорстокість щодо потерпілого, а про стан фізіологічного афекту, в якому перебував винний [8, с. 179]. В окремих випадках тілесні ушкодження можуть заподіюватись у стані необхідної оборони, що виключає злочинність діяння (наприклад, коли злочинець намагався задушити потерпілого, а інший потерпілий в той момент, щоб перешкодити реалізувати злочинний умисел, наніс кілька ударів молотком по тілу останнього).

Видається, множинність тілесних ушкоджень не слід визнавати єдиною підставою для твердження, що в діях винного має місце особлива жорстокість, адже такі ушкодження можуть бути заподіяні за різних обставин (напр. під час бійки при перевищенні меж необхідної оборони). Окрім того, для визнання вбивства з особливою жорстокістю при відповідних обставинах, необхідно, в свою чергу, встановити, чи охоплювалось умислом

винного заподіяння страждань, а також факт спричинення останніх потерпілому. Судова практика також дотримується такої позиції. Так, на ґрунті особистих неприязних стосунків, які раптово виникли під час спільного розпивання спиртних напоїв, у підсудного виник намір на позбавлення життя потерпілого, шляхом нанесення чисельних ударів молотом виключно в життєво-важливий орган людини — голову. З метою реалізації своїх злочинних дій, винний наніс молотом удар потерпілому в голову, від якого останній впав на підлогу. Продовжуючи свої злочинні дії, одразу наніс не менше 10-ти ударів по голові потерпілого, який перебував в лежачому положенні. Побачивши, що останній не подає ознак життя, суб'єкт посягання припинив наносити удари, та з метою приховати факт вчинення злочину, перетягнув тіло під ліжко [9].

Суд правильно кваліфікував дії винного як вбивство з особливою жорстокістю, оскільки, по-перше, згідно висновку судово-медичної експертизи, заподіяні тілесні ушкодження утворилися як мінімум від 12-ти кратного прикладення діючої сили та є прижиттєвими. По-друге, наносячи велику кількість ударів молотом в голову потерпілому, злочинець усвідомлював, що завдає йому фізичних страждань.

Потребує також вирішення питання кваліфікації глумлення над трупом. Так у Постанові Пленуму ВС України від 7 лютого 2003 року зазначається, що до вбивства з особливою жорстокістю слід відносити глумлення над трупом, що, в свою чергу, викликає певні сумніви. Так, семантичний зміст поняття «глумлення» означає глибоке приниження честі і гідності потерпілого, завдання особливих моральних страждань [10, с. 93]. Таке ж трактування міститься і в п.28 аналізованої Постанови. За таких умов незрозумілим є те, яким чином можна принизити честь та гідність мертвої людини. Проте, можливо, Пленум Верховного Суду України мав на увазі віднесення глумлення над трупом до вбивства з особливою жорстокістю у зв'язку із спричиненням страждань близьким особам, які дізнаються про подальшу «долю» вбитого.

У кримінально-правовій літературі можна виокремити два напрями вирішення цієї проблеми. Представники першого напряму переконані, що такого роду дії, які вчиняються щодо

трупа, заподіюють страждання його близьким особам [3, с. 57]. Проте беззаперечним буде і той факт, що будь-яке вбивство приносить родичам потерпілого страждання. Окрім того, вказується, що умислом винного у випадку глумлення над трупом охоплюється не тільки саме позбавлення життя людини, але і дії по спотворюванню, розчленуванню трупа потерпілого. Тому, на думку науковців, об'єктивна сторона цього складу злочину містить у собі виконання зазначених дій і є підставою для кваліфікації діяння як вбивства з особливою жорстокістю [11]. Також зазначається, що можливі випадки, коли глум над трупом потерпілого вчиняється виключно для того, щоб принизити почуття його близьких осіб. Це може бути, так зване, «послання» близьким потерпілого. Відповідно винний, усвідомлюючи, що близькі потерпілого в будь-якому випадку дізнаються про результати його діянь, свідомо глумиться над трупом, бажаючи завдати останнім особливих моральних страждань (глумиться над трупом викраденої та вбитої ним дитини з метою помсти батькам тощо) [11].

Натомість, представники другого стверджують, що після вчинення вбивства суспільні відносини з охорони життя людини припиняються і настають нові відносини, наприклад, з охорони суспільної моральності [12, с. 96]. Вбивство слід вважати вчиненим з особливою жорстокістю тоді, коли потерпілій особі заподіяні страждання саме перед позбавленням життя або в процесі вчинення цього злочину. З цього приводу С. В. Бородін акцентує увагу на тому, що для визнання вбивства з особливою жорстокістю, яке проявляється у глумлінні над трупом, повинно бути встановлено, що винний вчиняв такі дії, не усвідомлюючи, що уже вчинив вбивство [13, с. 114-115]. Проте позиція цього автора потребує уточнення: такі дії винного не можуть кваліфікуватися як вбивство з особливою жорстокістю, оскільки в цьому випадку має місце закінчений замах на вчинення злочину, передбаченого п. 4 ч. 2 ст. 115 КК України, оскільки злочинець був переконаний, що спричиняє страждання потерпілому, а останній в той час був уже мертвий.

Видається, глумлення над трупом не слід відносити до вбивства з особливою жорстокістю, адже, по-перше, труп не відчуває жодних страждань, по-друге, законодавцем

встановлена відповідальність за дії, які мають жорстокий характер саме перед або під час вчинення вбивства, по-третє, не порушується об'єкт кримінально-правової охорони життя чи здоров'я людини, оскільки дії, які мають характер глумлення вчиняються щодо мертвої особи. Глумлення ж вчиняється після заподіяння смерті, що свідчить про те, що такі дії виходять за межі складу злочину.

Попри те, судово практика глумлення над трупом, все-таки, відносить до одного із способів вчинення вбивства з особливою жорстокістю. Так, підсудний після умисного позбавлення життя потерпілого, вчинив глумлення над його трупом, а саме: лезом ножа розітнув черевну порожнину трупа, вирізав і викинув звідти на підлогу внутрішні органи та цим же ножем відрізав його статевий орган [14]. Суд кваліфікував дії винного за п. 4 ч. 2 ст. 115 КК України. Як впливає з вироку, злочинець вчинив простий вид умисного вбивства, а глумлення над трупом виходить за межі складу злочину, який передбачає відповідальність за умисне вбивство з особливою жорстокістю. Тому дії суб'єкта посягання необхідно кваліфікувати як просте умисне вбивство. Натомість, факт глумлення над трупом характеризує скоріш за все особу злочинця, тому це потребує врахування при призначенні покарання.

До того ж, злочин вважається вчиненим за ознакою жорстокості, якщо потерпілому були заподіяні фізичні та (або) моральні страждання, а також при наявності бажання самого винного спричинити такі страждання. Безперечно, під час глумлення над трупом злочинець отримує задоволення (присутній суб'єктивний критерій). Проте, якщо абстрагуватись від змісту поняття жорстокості (вказується, що потерпілому заподіюються різного роду страждання), тоді можна зробити висновок, що у такій ситуації відсутній об'єктивний критерій, а саме — спричинення фізичних та (або) моральних страждань.

Потребує також з'ясування питання доцільності визнання вбивства з особливою жорстокістю у випадку глумлення над трупом в присутності його родичів. Наприклад, Н.Д. Семенова писала, що якщо б вбивця глумився над трупом на очах близьких осіб потерпілого, то в даному випадку має місце особлива жорстокість не до самої жертви, а до його близьких.

Адже такі дії свідчать про особливу небезпеку винного, його озлобленість і жорстокість [15, с. 22-23], проте не дають жодної кримінально-правової оцінки. Мабуть, не викликає заперечень той факт, що такі дії злочинця є аморальними та суперечать здоровому глузду, проте вони не підпадатимуть під ознаки злочину, який передбачає відповідальність за вбивство з особливою жорстокістю.

У Постанові від 7 лютого 2003 р. також вказується на те, що до вбивства з особливою жорстокістю необхідно відносити дії, які вчиняються в присутності близьких потерпілому осіб. Цілком слушними є врахування Пленумом Верховного Суду того, що винний, позбавляючи потерпілого життя, усвідомлював, що такими діями завдає останнім особливих психічних чи моральних страждань. Адже можливі і такі випадки, коли злочинець вчиняє вбивство у присутності одного із родичів потерпілого, який і є організатором злочину. За таких умов діяння винного не будуть кваліфікуватися за п. 4 ч. 2 ст. 115 КК України.

У теорії кримінального права питання про те, чи слід відносити вчинення вбивства у присутності близьких осіб до особливої жорстокості є дискусійним. З цього приводу існує два підходи. Представники першого підходу переконані, що заподіяння страждань у присутності близьких потерпілому осіб необхідно відносити до особливої жорстокості [11]. Натомість, представники другого вважають, що такі дії винного не слід кваліфікувати за п. 4 ч. 2 ст. 115 КК України [16, с. 141].

Прихильники першого підходу аргументують свою позицію тим, що вчинення вбивства на очах близьких для потерпілого осіб виражається в порушенні над їх почуттями, а також у виключній безжалісності та відчутті повної переваги над іншими людьми [11]. Крім того, зазначається, що специфіка змісту моральних страждань близьких потерпілого, під час його вбивства, полягає в тому, що ці особи, поряд із тяжкими переживаннями факту смерті потерпілого, додатково переживають ще і процес позбавлення життя. При цьому тяжкість їх страждань посилюється переживаннями своєї неспроможності захистити життя потерпілого [17, с. 9].

Як вважає Я. Г. Смілянський, особлива жорстокість має місце під час умисного вбивства не лише у випадку

безпосередньої присутності близьких осіб під час вбивства, але й також тоді, коли винний, з метою спричинити страждання останнім, які відсутні на місці вчинення злочину, безпосередньо перед або під час вчинення посягання, попереджає їх про свої злочинні наміри [11]. Видається, необхідно підтримати цю позицію, оскільки врахування присутності чи відсутності близьких потерпілого під час його вбивства для кваліфікації вирішального значення немає. Відповідно повідомлення звістки рідним потерпілого про те, що злочинець збирається його вбити, безумовно, свідчить про його усвідомлення та бажання спричинити їм моральні страждання. Тому дії винного щодо близьких потерпілому осіб потребують кваліфікації за відповідною частиною статті 127 КК України.

Прихильники невизнання вбивства з особливою жорстокістю у присутності близьких потерпілому осіб аргументують свою позицію тим, що вбивство — це позбавлення життя іншої людини, саме їй і заподіюється смерть, а перед її настанням — фізичні і душевні страждання. Їхнє заподіяння іншим особам не охоплюється поняттям вбивства, страждання третіх осіб інші, ніж у потерпілого. Окрім того, вказується, що близькі особи відчувають не страх, як реакцію самозбереження, а жах втрати близької людини та почуття жалю, які матимуть місце ще довго після смерті потерпілого. За таких умов науковці стверджують, що виникаючі в третіх осіб при вбивстві близької людини почуття, що стосуються тільки їх, перебувають за межами складу вбивства і не можуть впливати на кваліфікацію злочину, вчиненого винним [18, с. 76].

У теорії кримінального права також висловлюється позиція, відповідно до якої близьких осіб не слід визнавати потерпілими, оскільки для їх життя немає загрози. Окрім того, автор цієї тези Н. В. Борисенкова переконаний, що якщо вони не є потерпілими, то відповідно їх страждання не мають значення для кримінально-правової кваліфікації дій винного. Далі автор дещо конкретизує свою позицію і стверджує, що страждання близьких осіб, в присутності яких вчиняється злочин, можуть вплинути на кваліфікацію вбивства лише опосередковано, через відношення до цього самого потерпілого. Зокрема, вчений наголошує на тому, що якщо потерпілий усвідомлює, що його

позбавлятимуть життя на очах його близьких, що спричинить їм душевні страждання і, відповідно, посилить муки потерпілої особи, тоді такі дії злочинця слід кваліфікувати як вбивство з особливою жорстокістю [16, с. 141]. Видається, такі міркування є цілком справедливими, і потребують врахування.

У судовій практиці іноді виникають питання визнання тих чи інших осіб близькими особами. Кримінально-процесуальний кодекс України (п. 11 ст. 32) визначає чіткий перелік родичів, які необхідно відносити до близьких, а зокрема, батьки, дружина, чоловік, діти, рідні брати і сестри, дід, баба і внуки. Проте не вирішеним залишається питання чи є близькими особами люди, які, наприклад, закохані одне в одного або колишнє подружжя тощо. Мабуть, цим людям також є небайдужою доля потерпілого, якому спричинятимуть страждання. Вирішення цього питання є дуже важливим, оскільки саме від нього залежатиме здійснення правильної кримінально-правової кваліфікації. Врешті-решт, мабуть, кожній психічно здоровій людині, яка стає очевидцем жорстокого поводження є небайдужа доля потерпілого, навіть якщо вона з останнім не знайома. Тому, не виключено, що така людина може зазнати моральних страждань внаслідок побаченого. Це пов'язано з тим, що, по-перше, очевидець хвилюватиметься за збереження власного життя, по-друге, співпереживатиме з потерпілим.

Висновки. В цілому можна констатувати, що проблеми кваліфікації розглядуваних злочинів становлять не лише практичний, але й теоретичний інтерес та, безперечно, потребують глибокого аналізу. Разом із тим, існуючий стан розроблення проблеми кваліфікації досліджуваних злочинів не можна вважати достатнім, оскільки багато рішень щодо застосування норм, ознакою складів яких є жорстокість, мають неоднозначні оцінки та ускладнюють процес застосування кримінально-правових норм на практиці.

Список використаних джерел

1. Поліщук Ю. О. Кваліфікація катування, що спричинило смерть потерпілого / Ю. О. Поліщук // Право і безпека. — 2009. — № 2. — С. 73-79.

2. **Копилян В. А.** Проблеми кримінальної відповідальності за жорстоке поводження з тваринами при контрабанді наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів / В. А. Копилян // Актуальні проблеми протидії незаконному обігу наркотичних засобів і психотропних речовин у сучасних умовах: Матер. Міжнар. наук.-практ. конференції (Дніпропетровськ, ДДУВС, 12.10, 2007). — Д.: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2007. — С.144-146.
3. **Короленко М. П.** Кваліфікація умисних вбивств за обтяжуючих обставин: монографія / М. П. Короленко. — К.: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2004. — 172 с.
4. **Константинов П. Ю.** Влияние жестокости преступного поведения на квалификацию убийства: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / П. Ю. Константинов. — М., 2003. — 185 с.
5. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 7 лютого 2003 р. № 2 «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи» / упоряд. П. С. Берзін. — К. : Скіф, 2010. — 392 с.
6. **Кузнецова Н. Ф.** Вопросы квалификации умышленного убийства / Н. Ф. Кузнецова // Вестник МГУ. Серия «Право». — 1961. — №2. — С. 44-45.
7. **Бородин С. В.** Квалификация преступлений против жизни / С. В. Бородин. — М.: Юрид. лит., 1977. — 240 с.
8. **Андреева Л. А.** Влияние жестокости преступного поведения на уголовную ответственность / Л. А. Андреева, П. Ю. Константинов. — СПб.: Юридический центр Пресс, 2002. — 210 с.
9. Вирок Гайворонського районного суду Кіровоградської області від 20 жовтня 2010 року. Справа № 1-152/11. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: reyestr.court.gov.ua.
10. Русско-украинский словарь. — К.: Наукова думка, 1968. — Т. 2. — 756 с.
11. **Смілянський Я. Г.** Обстановка вчинення злочину з особливою жорстокістю / Я. Г. Смілянський. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2010-4/10cjpgvog.pdf
12. **Константинов П. Ю.** Влияние жестокости преступного поведения на квалификацию убийства: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / П. Ю. Константинов. — М., 2003. — 185 с.
13. **Бородин С. В.** Преступления против жизни / С. В. Бородин. — М.: Юристь, 1999. — 356 с.

14. Вирок Апеляційного суду Житомирської області від 3 листопада 2006 року. Справа № 1-32/2006 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: reyeustr.court.gov.ua.
15. **Семенова Н. Д.** Ответственность за преступления, связанные с насилием над личностью: автореф. дис. на стиск. уч. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Уголовное дело и криминология; уголовно-исполнительное право» / Н. Д. Семенова. — Краснодар, 2002. — 23 с.
16. **Борисенкова Н. В.** Уголовно-правовая оценка жестокости: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / Н. В. Борисенкова. — М., 2005. — 202 с.
17. **Мамчур В. М.** Кримінальна відповідальність за умисне вбивство особи чи її близького родича у зв'язку з виконанням цією особою службового або громадського обов'язку: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право і криминологія; кримінально-виконавче право» / Віталій Миколайович Мамчур. — К., 2002. — 207 с.
18. **Стрельников А. И.** Ответственность за убийство, совершенное при обстоятельствах, отягчающих наказание ч. 2 ст. 105 Уголовного кодекса Российской Федерации: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / А. И. Стрельников. — М., 1997. — 183 с.

Анотація

Визначаються особливості кваліфікації злочинів, ознакою складів яких є жорстокість. Стаття присвячена аналізу Постанови Пленуму Верховного Суду України, прийнятої після набрання чинності Кримінального кодексу України, що містить положення щодо кваліфікації злочинів, ознакою складів яких є жорстокість. Встановлені певні недоліки судового тлумачення, висловлені пропозиції щодо удосконалення судової практики.

Annotation

Defined features qualify the crime, the basis of warehouses which are cruelty. This article is devoted to the analyzes of the decisions of Plenum of Ukraine Supreme Court accepted after an entry by virtue of CC Ukraine 2001 that contain about qualification of warehouses which are cruelty. The row of lacks judicial interpretation is set outspoken suggestion on the improvement of judicial practice.